

## Український інститут національної пам'яті

### Методичні рекомендації для закладів освіти і культури до 100-річчя від дня загибелі Симона Петлюри

*Вступ*

*Ключові повідомлення*

*Біографічна довідка*

*Цитати Симона Петлюри*

*Методичні поради щодо підготовки та проведення тематичних заходів у закладах освіти і культури*

**Додаток 1.** Місяця пам'яті Симона Петлюри

**Додаток 2.** Роздаткові матеріали, які стосуються вбивства Симона Петлюри

**Додаток 3.** Проекти Українського інституту національної пам'яті, що розкривають різні аспекти діяльності Симона Петлюри

**Додаток 4.** Орієнтовний перелік наукової та науково-популярної літератури



22 травня 2026 року виповнюється 147 років від дня народження Голови Директорії УНР та Головного отамана військ і флоту УНР Симона Петлюри. Також 25 травня цього року виповнюється 100 років від дня його загибелі.

В умовах екзистенційної Війни за Незалежність України гідне вшанування пам'яті Симона Петлюри, належне визнання та популяризація його внеску у творення українських держави, культури та війська, мають особливо важливе значення. З метою формування історичної свідомості Українського народу, збереження національної пам'яті та належного відзначення і вшанування пам'ятних дат і ювілеїв, Верховна Рада України 18 грудня 2025 року ухвалила Постанову № 4748-IX «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2026–2027 роках» з Додатком

№ 3 «Про заходи зі вшанування пам'яті Симона Петлюри». Цим додатком передбачено проведення в закладах освіти і культури тематичних виставок, лекцій, вечорів, присвячених Симонові Петлюрі (абзац 4 пункту 3). Крім того, планом заходів, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 травня 2026 р. № 427-р, передбачено проведення виставок, наукових конференцій, круглих столів, меморіальних, інформаційно-просвітницьких та інших тематичних заходів, зокрема в закладах освіти і культури.

Вагомим елементом історичної освіти, дієвим чинником у вихованні патріотизму та підвищення інтересу до історії України в учнів і студентів є вивчення життя та діяльності Симона Петлюри. Матеріали Українського інституту національної пам'яті до змістового наповнення уроків і тематичних заходів, присвячених Голові Директорії УНР та Головному отаманові військ і флоту УНР, представляють його як лідера українського державотворення, організатора українського війська, публіциста, журналіста, літературного і театрального критика, діяча, котрий став символом українського національно-визвольного руху.

### **Ключові повідомлення**

Наприкінці травня Україна вшановує пам'ять Симона Петлюри – 22 травня виповнюється 147 років від дня його народження, а 25 травня – 100 років з часу загибелі від рук московського агента.

Симон Петлюра є символом українського національно-визвольного руху. Як очільник української держави, організатор українських збройних сил часів Української революції, Головний отаман військ і флоту УНР він здійснив винятковий внесок в українське державотворення початку ХХ століття та опір російській агресії періоду Української революції 1917-1921 років.

Саме у протистоянні із більшовицькою Росією Симон Петлюра став для українства уособленням ідеї свободи, а для ворогів – “бандитом”, ім'ям якого назвали цілі покоління послідовників. Петлюрівці, як і мазепинці, і бандерівці, вселяли у росіян страх і ненависть, адже волелюбність, завзятість і незламність в українцях пробудили якраз такі потужні особистості, як Мазепа, Петлюра, Бандера.

У наукових виданнях, підручниках і словниках СРСР «петлюрівщина» визначалася як «контрреволюційний буржуазно-націоналістичний рух на Україні періоду іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни, очолюваний одним із ватажків дрібнобуржуазної націоналістичної партії українських соціал-демократів Петлюрою». Участь у «петлюрівщині», тобто в боротьбі за незалежну Україну, ще довго залишалася приводом для звинувачень в СРСР. Петлюрівців зображували винятково в негативних контекстах, їх характеризували непривабливими епітетами та малювали потворами. Образ петлюрівців як шкідників, зрадників і противників нової советської влади швидко ввійшов у побут.

Упродовж життя Симон Петлюра боровся за незалежність України не лише зброєю, а й словом: як журналіст, арткритик, редактор провідних українських

журналів. У найсуворіші часи російської імперської цензури організовував нелегальні друкарні. Навіть на еміграції лідер УНР продовжив видавничу справу – заснував журнали «Табор», «Тризуб», інші, які перетворювали слово на зброю в боротьбі за вільну Україну.

У 1921 році Симон Петлюра вимушено покинув терени України. Проте не відмовився від політичної боротьби за незалежність УНР. Советські ж спецслужби не полишали Петлюру в спокої, взяли собі за мету знеславити ім'я Симона Петлюри та його прихильників.

Вбивство Симона Петлюри справило неабияке враження на українську еміграцію. Член уряду УНР, дипломат Олександр Шульгин згадував, що подія об'єднала до того розрізнені кола української еміграції. Симон Петлюра своїм життям і своєю смертю засвідчив, що тільки в єдності українці здатні вистояти та перемогти.

Минуло 100 років від дня смерті Симона Петлюри, але він лишається символом боротьби за вільну Україну. На його честь у населених пунктах називають об'єкти топоніміки, зводять пам'ятники, створюють мурали. А головне – пам'ять про Симона Петлюру увічнена в почесних найменуваннях та одностроях сучасного українського війська. Вояки Армії УНР і сам Головний отаман носили на однострої нарукавний знак тризуб. Продовжуючи петлюрівські традиції, тризуб став частиною військової айдентики Сил оборони України. З 2017 року він став частиною однострою українських воїнів. 152-га окрема єгерська бригада здобула почесне найменування – імені Симона Петлюри. Військовослужбовці бригади, як і Головний отаман Українських республіканських військ свого часу, захищають нашу країну на різних напрямках російсько-українського фронту.

### **Біографічна довідка**

Симон Петлюра народився 10 (22) травня 1879 року в сім'ї міщан козацького походження. Батько – Василь Павлович – нащадок давнього козацького роду, мав власний дрібний візницький промисел. Мати – Ольга Олексіївна – походила із давнього козацького роду Марченків.

Початкову освіту здобув у церковно-парафіяльній школі. 1895 року вступив до Полтавської духовної семінарії. Захоплювався історією, хоромим співом, грою на скрипці, літературою. Гарно співав, грав у виставах. Світогляд юнака формувався під впливом Шевченкового "Кобзаря", творів Котляревського й історичної літератури. Із 1898-го належав до таємного українського самоосвітнього гуртка, у 1901 році виключений із семінарії через революційний і "мазепинський" дух, власне за участь в організації виступу в семінарії композитора Миколи Лисенка.

1900 року познайомився із харківським адвокатом Миколою Міхновським, автором брошури "Самостійна Україна". Петлюра став активним членом Революційної української партії. 1901-го брав участь у Всеукраїнському студентському з'їзді, представляв громаду духовної семінарії. Навесні 1902 року був

одним із організаторів протесту семінаристів із вимогою скасувати шпигунство, звільнити наглядачів, увести до програми українознавчі предмети.

Рятуючись від арешту, Симон Петлюра у 1902 році виїхав із приятелем Прокопом Понятенком на Кубань. У Катеринодарі (нині – Краснодар) вчителював. Однак невдовзі був заарештований за діяльність у Чорноморській вільній громаді (Кубанській організації Революційної української партії) і поширення антиурядових прокламацій. Згодом його відпустили, але як “неблагонадійному” заборонили викладати.

На Кубані Петлюра почав писати статті для газет. 1902 року налагодив співпрацю з “Літературно-науковим вісником”, а наступного – із “Записками Наукового товариства імені Шевченка”, редагованими Михайлом Грушевським. Писав також для РУПівських газет “Добра новина”, “Праця”, місячника “Гасло”. На прохання РУП облаштував у власному помешканні міні-друкарню для виготовлення антицарських листівок. У грудні 1903-го був заарештований. У березні наступного року випущений під заставу та виїхав до Києва.

Восени 1904 року для налагодження Закордонного бюро РУП і редагування партійного органу РУП “Селянин” Петлюру відрядили до Львова. Там він познайомився з Михайлом Грушевським, Іваном Франком, Володимиром Гнатюком, вступив до Наукового товариства імені Шевченка, почав друкуватися у виданнях НТШ та в галицькій періодиці. Переклав у співавторстві “Нарис історії західноєвропейської літератури до кінця XVII віку” Миколи Стороженка, професора Московського університету. Праця опублікована у Львові 1905-го зі вступом і під редакцією Івана Франка.

Під час революції 1905 року брав активну участь у діяльності Української соціал-демократичної партії, що виокремилася з РУП. В кінці 1905-го після амністії повернувся до Києва. Наступний рік у Петербурзі редагував партійний орган “Вільна Україна”, у Києві працював секретарем щоденної газети “Рада”, яку видавав український громадський діяч Євген Чикаленко. Навколо неї згуртувалися Борис Грінченко, Михайло Грушевський, Дмитро Дорошенко, Людмила Старицька-Черняхівська, Сергій Єфремов. 1907–1908 роки Симон Петлюра співредактор органу УСДРП “Слово”, дописував до журналу “Україна”.

1909-го (за іншими свідченнями, 1911-го) оселився в Москві. На вечірці українського земляцтва познайомився з полтавкою, студенткою Московського університету Ольгою Більською. З 1910 року жили в цивільному шлюбі (1915-го зареєстрували). В 1911 році народилась донька Леся. У Москві працював бухгалтером у транспортному товаристві “Росія”, написав нариси (вони вийшли друком у Києві 1918 року під назвою “Незабутні”), видавав на кошти української громади журнал “Украинская жизнь”. Михайло Грушевський так оцінив цей факт: [Симон Петлюра] “внаслідок організації журналу “Украинская Жизнь” є визнаний політичний лідер не тільки в українців Москви, Росії, але й Світу...”

Під час Першої світової війни у 1916–1917 роках обіймав у “Союзи Земств” посаду заступника уповноваженого Всеросійського земського союзу при штабі 4-ї

армії Південно-Західного фронту. Це дало змогу відвідувати частини та вести політичну роботу серед вояків-українців. Лютнева революція 1917 року в Росії та початок Української революції застали Симона Петлюру на Західному фронті у Білорусі. Після повалення самодержавства організував у Мінську (там на той момент мешкала родина) український з'їзд фронту, на якому його обрали головою Українського військового комітету Західного фронту та делегували на перший Всеукраїнський військовий з'їзд (відбувся 18–21 травня 1917-го в Києві). Учасники з'їзду обрали Симона Петлюру головою Українського Генерального Військового Комітету, а після утворення 28 червня того ж року Генерального Секретаріату Української Центральної Ради – першим Генеральним секретарем військових справ.

Очоливши Генеральне секретарство військових справ, він спрямував головні сили на українізацію військових частин, створення українських збройних сил, на переконання деяких представників Центральної Ради в необхідності формування власної армії. 18 грудня 1917 року на знак протесту проти пробільшовицької орієнтації голови Генерального Секретаріату Володимира Винниченка Петлюра вийшов з уряду. Після відставки взяв участь в організації Гайдамацького Коша Слобідської України. У січні–лютому 1918 року вони разом із Січовими стрільцями відіграли вирішальну роль у боях за Київ і придушенні більшовицького заколоту на заводі “Арсенал”.

У квітні 1918-го Петлюру обрали головою Київського губерньського земства та Всеукраїнського союзу земств, опозиційного до Павла Скоропадського. Налагодив антигетьманське підпілля. 27 липня Петлюру заарештували за звинуваченням у підготовці протиурядового заколоту. Майже 4 місяці утримували в Лук'янівській тюрмі. Коли був звільнений, виїхав до Білої Церкви. Звідки керував антигетьманським повстанням Директорії УНР (у Білій Церкві тоді дислокувався загін Січових стрільців Євгена Коновальця). До складу Директорії Петлюру обрали заочно.

У грудні 1918-го Директорія повалила гетьманську владу. 19 грудня 1918-го українська армія увійшла в Київ. Почалося відновлення влади Української Народної Республіки. 22 січня 1919 року відбулося урочисте проголошення універсалу Директорії УНР про об'єднання УНР і ЗУНР в єдину державу. В цей час більшовицька Росія вдруге почала збройну агресію проти України. Під натиском радянських частин на початку лютого 1919 року урядові установи УНР та військо залишили Київ. 11 лютого Володимир Винниченко виїхав за кордон. За цих обставин ключову роль у збереженні української державності перебрав на себе Симон Петлюра, ставши фактичним одноосібним керівником України як голова Директорії та Головний Отаман Армії. Щоб дистанціюватися від вузькопартійних інтересів, він вийшов з Української соціал-демократичної робітничої партії та позиціонував себе «понад партії». У важких внутрішніх і зовнішніх умовах 10 місяців він очолював збройну боротьбу Армії УНР проти червоної та білої Росії. За цих обставин багато уваги приділяв переговорам із представниками Антанти, Румунії, Польщі. Після укладення Варшавського договору з Польщею українські

війська разом із польською армією повели наступ на більшовиків і 7 травня 1920 року здобули Київ. У жовтні 1920-го Польща уклала перемир'я з радянською Росією, війська УНР, які в листопаді 1920 року перейшли Збруч, були інтерновані.

У листопаді 1920 року Україна опинилася під більшовицьким контролем. Але на зламі 1920–1921-х посилювався повстанський рух. Зі зброєю в руках проти радянської влади виступили понад 40 тисяч невдоволених політикою воєнного комунізму, передусім – продрозкладкою.

Наприкінці січня 1921 року Петлюра ініціював нараду старших начальників Армії УНР у Тарнові (Польща), де створили Партизансько-повстанський штаб під керівництвом відомого повстанського отамана Юрія Тютюнника для підготовки загального антибільшовицького повстання в Україні. 17 жовтня головний отаман видав наказ, за яким Юрій Тютюнник із штабом і відділами мав почати похід на Україну. В жовтні-листопаді Українська повстанча армія Юрія Тютюнника вирушила у Другий зимовий похід. Подільська група Михайла Палія-Сидорянського розгромила кілька “червоних” кавалерійських частин, дійшла до Бородянки на Київщині, але, не зустрівши головних сил, повернула до Польщі. Волинська група Юрія Тютюнника ліквідувала низку невеликих більшовицьких загонів, однак була розбита кіннотою Котовського на Житомирщині. 360 її вояків розстріляли під селом Базар. Останньою в похід вирушила Бессарабська група Андрія Гулого-Гуленка. Переправившись через Дністер, вона зайняла декілька прикордонних сіл і частину Тирасполя, але змушена була відступити до Румунії. Другий зимовий похід став завершальною сторінкою Української революції, засвідчивши готовність українців за будь-яку ціну здобувати державність.

Після Другого Зимового походу Симон Петлюра розпочав створення сталих еміграційних інституцій Польщі. Так 1921-го постав Український центральний комітет у Речі Посполитій. 1923-го видав під псевдонімом О.Ряст брошуру “Сучасна українська еміграція та її завдання”. Вказівки для української еміграції викладав також у публікаціях в українських часописах у Польщі – “Українська трибуна”, “Трибуна України”, “Табір”.

Москва постійно вимагала у Варшаві видати Петлюру. Тож він змушений був постійно переховуватися. Під псевдо Полтавченко залишив Тарнов. Перебрався до Варшави. Там продовжував проводити переговори задля підтримки УНР, здійснював політичне керівництво урядом і військовими підрозділами та інституціями на території Польщі. Після того, як були виявлені спроби інфільтрації більшовицьких агентів до українських еміграційних осередків, Петлюра 1923 року з паспортом на прізвище Степана Могили через Будапешт (Угорщина), Відень (Австрія) та Женеву (Швейцарія) восени 1924 дістався Франції (згодом до нього приєднались дружина й донька).

Прибуття Петлюри до Парижа суттєво пожвавило еміграційний політиком. Для його згуртування 1925 року створили тижневик “Тризуб”. Для Петлюри паризький період позначений активною публіцистичною діяльністю: друкує багато статей на теми громадсько-політичного, культурного життя, національного визволення

України, роздуми про Українську революцію, про потребу консолідації політичної еміграції.

25 травня 1926-го близько 14-ї години загинув у Парижі від кулі більшовицького агента Самуїла Шварцбарда. Поховали Головного Отамана 30 травня на паризькому цвинтарі Монпарнас.

Процес над убивцею відбувався в атмосфері інспірованих і фінансованих Кремлем наклепів щодо антисемітизму Петлюри. На захист кілера виступив і Максим Горький. Більшовицька адміністрація задіяла й маніпульований нею міжнародний робітничий рух. Під потужним натиском французький суд присяжних звільнив убивцю від покарання. В СРСР комуністична пропаганда закорінювала в масовій свідомості поняття “Петлюра”, “петлюрівщина”, “петлюрівці” як ворожі, шовіністичні, буржуазні, антибільшовицькі явища.

### **Цитати Симона Петлюри**

“...Під кригою реакції не зупинялась течія політичного національного життя, не переставала текти і час від часу давала про себе знати то в таких подіях, як, приміром, з'їзди українських політичних партій, то в резолюціях, які виносились цими з'їздами, то, нарешті, в прилюдних виступах представників партій в російському парламенті – в Державній Думі... Звістки про такі події показують, що там, в глибині народнього життя українського народу відбувається цікавий процес диференціації українського громадянства на класи, на групи, на гурти. Інтереси цих класів протилежні, не однакові... Єдиною українською політичною партією, що не зупиняла своєї роботи в українських масах, була Українська Соціал-Демократична Партія”.

### **Зі статті Симона Петлюри “З українського життя в минулому році”. 1908 рік**

“Беручи матеріалом для творчості факти з сучасного життя селянина, психічних його переживань, зв'язаних з матеріальними обставинами, Карпенко-Карий звертався також до нашого минулого, де так багато драматичних моментів, де ці моменти, звиваючись одне до одного, створюють одну велику трагедію – історію нашого краю. На сторінках її записано багато кривавих жертв і героїчних зусиль, що кінчилися політичною руїною і катастрофою. Ця історія – вдача тема для національної драматичної штуки. На превеликий жаль, ніяка галузь нашої національної штуки, ні в сфері красного письменства, ні малярства, пластики, музикальної штуки, не користувалась з цієї невичерпної криниці як слід для творчого надхнення. Те, що ми маємо справді цінного в сфері чистої поезії – належить тільки Шевченкові, в сфері музики – Лисенкові, драми – Старицькому і Карпенкові-Карому. “Що було – те мохом поросло”, “Сербин” – або “Лиха іскра поле спале, слід оставе” і “Сава Чалий” – ось п'єси нашого драматурга, матеріалом для котрих були події з давнього більш-менш “былого” нашої історії.

### **Зі статті “Пам'яті Івана Тобілевича (Карпенка-Карого)”. 25 вересня 1907 рік**

“Я, яко генеральний секретар по військових справах в Українській Народній Республіці, закликаю всіх вас, мої товариші й друзі, в теперішній час до загальної дружньої роботи. Будьте організовані та з’єдинені – всі за одного і один за всіх. Наше військо молоде, воно тільки становиться на ноги, і ви своєю дисциплінованістю доведете, що являетесь славними потомками великих предків”.

**Із відозви Симона Петлюри до війська. 15 листопада 1917 року**

“Громадяне! Тільки тоді ми будемо кричати “Слава!” вільними грудьми, коли зміцнимо нашу владу, коли настане спокій нашій землі. Всі, як один чоловік, станьте плечем до плеча на оборону рідного краю від ворогів наших. Я як Отаман всього війська Українського кажу вам, що зо всіх боків оточені ворогами. Не слів, а діла чекає від вас Українська Народня Республіка. Доведіть своєю чесною роботою свою любов до неї, доведіть, що ви гідні сьогодняшнього свята. Я сам буду кричати з вами "Слава!", коли ні одного ворога не буде на нашій території. Перед вами пройшло Українське Республіканське Військо, котре не щадить свого життя й сил у боротьбі з ворогами. Допоможіть же і ви йому одежою, харчами. Підтримайте ж Республіку, котрій ви кричите “Слава!”, не словом, а ділом”.

**Із виступу Симона Петлюри під час урочистостей з приводу проголошення Акта злуки УНР та ЗУНР. 22 січня 1919 року**

“Для мене почався вже суд історії. Я його не боюсь... Для мене вже з початку нашого руху яким було, що наші національно державні змагання повинні перейти довгі щодо терміну і тяжкі своїми пробами митарства, поки ці змагання в певні державні форми скристалізуються... Я бачив, що українські партії мають силу революційну, деякі розкладову, а творчої, організаційної не мають. ...Вони не усвідомили головного: чи Україна, як самостійна держава, повинна в закордонній політиці спиратись на Європу чи на Москву – Азію? Виявилось, що азійська спадщина в нас – занадто ще сильна: с.-р., частина с.-д. (Винниченко) перевагу давали Москві, а не Європі. Спиратись треба було на Європу, яка, до речі, нас не знала і не розуміла, одночасно треба було творити власну силу. Чим скоріше у народу нашого скристалізуються почуття незалежності од Москви, тим скоріше ми матимемо самостійну Україну”.

**З листа Симона Петлюри до генерала-хорунжого Миколи Удовиченка. 1922 рік**

“Об’єднання всіх демократичних сил України всіх національностей, які стали на ґрунті самостійності нашої Республіки і участь їх в державному будівництві буде запорукою нашої перемоги над ворогами і запорукою нашого самостійного і ні від кого незалежного життя. Але вороги наші не сплять і уважно слідкують за кожним нашим кроком, аби тим чи іншим вчинком внести розлад серед нас і цим пошкодити скорішому здійсненню змагань нашого народу... Провокацією, на яку вони витрачають величезні суми, вони хотять розкласти нас зсередини, підкуплюючи злочинний елемент, який підбурює наших козаків до різних бешкетів і погромів над

невинним єврейським населенням, і цим хотять накласти тавро погромників на чоло лицарів, які несуть визволення всім народам на просторах України.

Старшини і козаки Української Армії! Уникайте провокацій, а з провокаторами, хто сам чинить погроми та підбиває слабших від нас, будьте безпощадними. Кара на смерть мусить упасти на голову погромників і провокаторів. Більше карности і дисципліно-карности я вимагаю від вас в цьому відношенні, щоб ні один волос не упав з голови невинного”.

**Із відозви Симона Петлюри до Українських військ. 27 серпня 1919 року**

“Стратегія національної боротьби, як і боротьби військової, вимагає: бити в першу чергу по головному ворогові, з другорядним потім можна раду дати! В своїй діяльності я керувався думкою, що таким ворогом була, є і буде Московщина”.

**Із листа Симона Петлюри до Юрія Гуменюка. 10 травня 1926 року**

“Все, що є морально здоровим, працездатним і національно чесним з-поміж нашої еміграції, – все мусить провадити дальшу невтомну боротьбу за наші національно-державні ідеали, за виборення незалежності державної нашого народу. В умовинах перебування на чужині, серед різних народів і в різних державах, праця наша мусить бути поділена на ряд цілком конкретних завдань, органічно зв’язаних: з а) загальною програмою тієї праці, що її провадить уряд; і з б) місцевими можливостями даної країни.

**Із брошури Симона Петлюри “Сучасна українська еміграція та її завдання”**

“Я вірю і певний, що Україна, як держава, буде. Може, не зразу такою великою, як нам хотілось би, але буде. Думаю я, що шлях для Української Державности стелиться через Київ, а не через Львів. Тільки тоді, коли Українська Державність закріпиться на горах Дніпра і біля Чорного моря, тільки тоді можна думати, як про реальну річ, про збирання українських земель, захоплених сусідами”.

**Із листа до Симона Петлюри до Ю. Гуменюка. 1926 рік**

“Перед нами ніби відкривається частина трагічних процесів, що відбуваються в душі підростаючого покоління на Україні... Маємо підстави й фактичні дані думати, що “переоцінка цінностей” захопила певні елементи комсомольських груп і що характер цієї переоцінки в цілому такий самий, як і в авторки листа. Посереднім доказом правдивості нашого твердження може служити й той факт, що власне перед комсомольською аудиторією і п. Чубар уважав потрібним виступити недавно з каскадом звичних інсинуацій на адресу національно свідомої інтелігенції української, української еміграції, уряду УНР – та застерегти своїх слухачів од “небезпеки”, що таїться в симпатіях української молоді до носіїв та борців ідеї державної самостійности України”.

**Із передової статті Симона Петлюри “Уривки з листа комсомолки”. 1926 рік**

“Чи ми своєю боротьбою здобули для України що-небудь? Так, наша боротьба в історії українського народу буде записана золотими буквами. Ми виступили на арену історії тоді, коли весь світ не знав, що таке Україна. Ніхто не хотів її визнати як самостійну державу, ніхто не вважав нашого народу за окрему націю. Єдино боротьбою, упертою та безкомпромісною, ми показали світу, що Україна є, що її народ живе й бореться за своє право, за свою свободу й державну незалежність”.

**Із промови Симона Петлюри на нараді Директорії у Старокостянтинові.**

**26 листопада 1919 року**

**Методичні поради щодо підготовки та проведення тематичних заходів у закладах освіти і культури**

**Дослідницьке навчання** – освітня технологія, коли учні та відвідувачі закладів культури стають дослідниками, а інформація – об’єктом дослідження. Це творчий пошук невідомого.

Основні характеристики дослідницького навчання:

- проблемність і неоднозначність у розв’язанні цієї проблеми (контroversійність, конфліктність);
- наявність версій, припущень, гіпотез;
- робота з різними першоджерелами: архівними матеріалами, аудіо, відео, візуальними, текстами тощо.
- використання таких методів як аналіз, синтез, узагальнення, доказовість, порівняння.

**Формами дослідницького навчання можуть бути:**

- 1) написання дослідницьких учнівських робіт різного роду (есеї, доповіді, реферати тощо);
- 2) складання учнівських історичних або інтегрованих проєктів;
- 3) моделювання рольових ситуацій, зокрема, судових засідань з історичних питань на контroversійні теми;
- 4) організація краєзнавчих експедицій;
- 5) екскурсії місцями пам’яті за результатами тематичних досліджень;
- 6) аналіз візуальних та архівних історичних джерел, а також усних свідчень за певним алгоритмом.

Тож пропонуємо організувати роботу в групах **“Фактор свободи. Симон Петлюра”** за принципами дослідницького методу навчання. Для цього необхідно об’єднати учасників у три групи. Кожній групі роздати завдання, яке вона повинна виконати одразу, використавши отримані від вчителя роздаткові матеріали.

**Група 1. Робота з біографією.**

Завдання: скласти кросворд на 10 слів про життя Симона Петлюри, використовуючи отримані матеріали. Зашифрувати кодове слово для кросворда – «ДИРЕКТОРІЯ». Роздаткові матеріали – біографічна довідка з цих рекомендацій.

### **Група 2. Місця пам'яті Симона Петлюри.**

**Завдання:** скласти (намалювати) карту адрес Петлюри за візуальними матеріалами та власними напрацюваннями (відшукати в мережі Інтернет ще 3 місця пам'яті Симона Петлюри), окрім наданих у роздаткових матеріалах (Додаток 1).

### **Група 3. Робота з документами.**

**Завдання:** скласти (намалювати на папері, або віртуально) блок-схему того, про що йдеться в документах (Додаток 2).

Після того, як групи виконають завдання (приблизний таймінг на виконання – 20 хвилин), вони по чергово презентують результати роботи.

## **Додаток 1**

### **Місця пам'яті Симона Петлюри**



Будинок родини Симона Петлюри (вигляд з вулиці). 1937 рік



Мітинг з нагоди відкриття III Всеукраїнського військового з'їзду (в центрі – Симон Петлюра, Михайло Грушевський та Володимир Винниченко). Листопад 1917 року



Одне із останніх фото Симона Петлюри. 1925 рік

## Могила родини Петлюр. Наш час



Колишня духовна семінарія. Тут Симон Петлюра навчався від 1895 по 1902 роки.

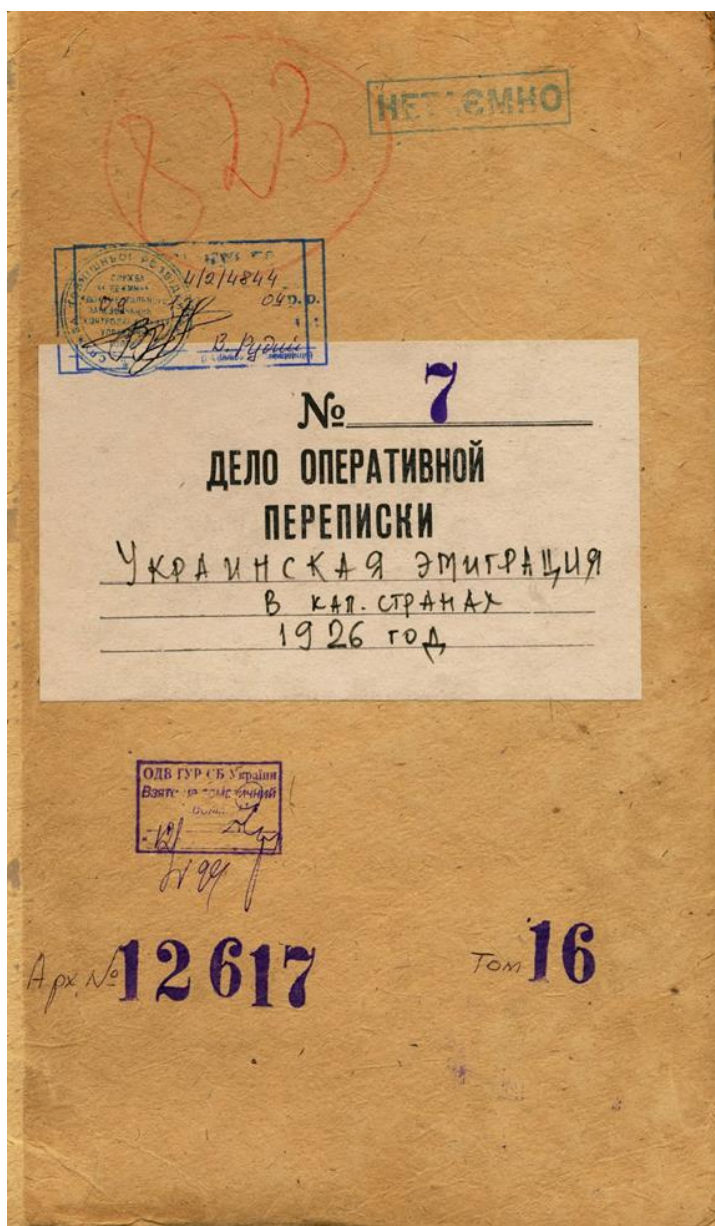
Садиба, яка стала канцелярією Симона Петлюри в 1920 році



Пам'ятник Симону Петлюрі

## Роздаткові матеріали, які стосуються вбивства Симон Петлюри

Архівні документи розвідки, які стосуються убивства 25 травня 1926 року в Парижі українського державного і політичного діяча Симона Петлюри, дають змогу побачити, як ця подія висвітлювалася в закордонній пресі, як на неї реагували українські емігрантські кола і яке трактування й відображення вона мала в оперативних матеріалах радянських спецслужб. Розсекречені цілком таємні документи Іноземного відділу Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) СРСР є вагомим аргументом на підкріплення зроблених вітчизняними істориками висновків про те, що це убивство було організоване радянською владою, а судовий процес над убивцею використаний для дискредитації як самого Петлюри, так і всього українського визвольного руху.





17.6.26. 3.

ИНО ОГПУ.

37099 от.....

в Парика от.....

Балицкому.  
Аргузову.

К делу.....

НАЧИНО:

полномоченный:

*924*  
*Коретин*  
*В сводку Со "SM"*

*Тихомиров*  
*Директор*  
*23/7/26*

Сов.Секретно.

*342*  
*10/10/26*  
*5/10/26*  
*и др.*

УБИЙСТВО ПЕТЛЮРЫ.

В эс-эровских парижских кругах получены из Берлина сведения, что там имеются документальные данные, что убийство Петлюры организовано сов. властью. Последняя будто бы чрезвычайно обеспокоена появлением в Польше у власти Пилсудского - большого личного друга Петлюры. В связи с этим Москва ожидала оживления деятельности Петлюры, поддержанного Пилсудским, для организации нового восстания против большевиков на Украине. Поэтому решено было убить Петлюру и одновременно с этим усилить террор на Украине, чем именно и объясняются начавшиеся будто-бы там усиленные аресты.

Эс-эры предполагают вышеуказанные документы опубликовать во всеобщее сведение.

*Иск № 526*



## ВІД УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.

25 травня 1926 року смертю мученика загинув славний лицарь землі української Голова Директорії Головного Отамана військ У.Н.Р. Симон Петлюра. Не в честю полі, не в чесному бою поліг він головою, — загинув він од зловрожої руки найманого ворогами України убивця, що підстеріг його беззбройного на вулиці світової столиці. До численних могил борців проти червоної Москви, що їх розсипано на батьківщині та на еміграції, додано нині ще могилу вождя українського народу, борця за незалежну державу українську, за волю і честь української нації. Народе український, схились низько перед славною могилою Симона Петлюри, бо він душу свою поклав за Україну, смерть прийняв за щастя твоє, за долю твою!

У тяжкий відповідальний час української історії поставлений був Симон Петлюра на чолі Української Народної Республіки. Знесилений віками поневолення та лихоліттям великої війни, український народ з напруженням усіх сил своїх змагався створити власну національну державу, свідомий того, що лише «в своїй хаті своя правда і сила, і воля». З середини провадилася творча організація Української Республіки на ґрунті народоправства, громадської й політичної рівності всіх громадян, охорони соціальних прав українського селянства й робітництва та національних прав меншостей, що здавна живуть на Україні, Закарпатом, в Європі та в цілому світі, так само напружено провадилася боротьба за визнання Української Народної Республіки іншими державами та чинна охорона права України на самостійне державне існування. А разом з тим треба було безперестанно відбиватися од віковичного ворога, що зажерливо простягав руку свою на нашу землю.

Жертвенність, твердість та непохитність означають велику путь визвольної боротьби, на чолі якої стояв Симон Петлюра. Свята відданість народній справі, мужнє лицарське завзяття в бою осягли його славою перед українським народом. А в очах ворогів нашої батьківщини ім'я його стало страшним та ненавистним, бо воно було гаслом змагань народних, що прямили до національної та соціальної справедливості в незалежній республікансько-демократичній державі. Тож коли ворог людського права поставив собі завданням винищувати видатніших противників своїх, то першою жертвою його підступного злочину мав упасти той, хто незломним заборолом стояв на шляху зловрожих замахів на права українського народу. Та для ворожої Москви ще мало самої смерті великого патріота. Для виконання ганебного вчинку ворог умисне обрав жиди, мов би местного за жидівські погроми під час революції, і намагається брудним наклепом запламити чисте ім'я того, хто найгостріше поборював усяке насильство та зокрема суворо поборював насильства над жидівським населенням України.

Симона Петлюри не стало. У чужій землі лежить лицарь, ждучи у дубовій труні свого повороту на Україну. Але не смертельний дух його вітає над цілим українським народом, горить в серцях еміграції української, живе серед уряду Україн-

ської Народної Республіки. Діло Симона Петлюри — то діло цілої нації, і цілим українським народом має бути довершене. Справа національного визволення, що в ній провід вів Уряд Української Народної Республіки на чолі з Симоном Петлюрою, має глибокі основи для себе в самим життю українського народу, в самій душі його. Через невдачі та вигнання провідників визвольної боротьби не припинилася, — не зійде вона з свого переможного шляху і через смерть Великого Вождя. Скроплені мученицькою кров'ю його ідеї та його приклад стануть для нас святим заповітом, кажуть нам не лише продовжувати боротьбу за наше національне й державне визволення, а й наказують помножити наші зусилля, щоб заступити собою страчену велику силу.

По смерті незабутнього вождя, виконання обов'язків Голови Директорії Головного Отамана військ Української Народної Республіки перейшло до Голови Ради Народніх Міністрів Андрія Лівіцького на основі закону 12 листопада 1920 року, а Рада Народніх Міністрів, в засіданні 1 червня 1926 року, прийняла цей акт до виконання.

Приймаючи на себе в цей відповідальний час увесь тягар праці нашого національного й державного визволення, Уряд Української Народної Республіки дає урочисту обітницю перед цілим українським народом та перед славною пам'яттю Симона Петлюри і свято і неперушно виконати до кінця свій обов'язок перед батьківщиною. Уряд закликає всіх громадян українських до братнього об'єднання навколо ідеалів У.Н.Р., осячених кров'ю наших патріотичних військ та їх Головного Отамана. Уряд Української Народної Республіки звертається до цілого народу українського, на батьківщині — в неволі, та на еміграції — в розсіянні сушого, не втрачати духу мужнього, з новою вірою одностайно проти одвічного ворога стати, вшанувати славу пам'яті Симона Петлюри не жалем та сльозми, а могутньою організацією близької перемоги.

„Поховайте та вставайте, найдані гнівте“. І коли спадуть з народу українського ті тяжкі та ганебні кайдани, коли на лицарській крові наших борців стане незалежна Українська Держава, буде тоді і кінчено працю й часове завдання Уряду Української Народної Республіки. Відновивши державність свою на вільній землі, український народ скаже своє суверенне слово і покличе до влади тих, кого влітє поставити коло великої державної праці.

А до того часу, підвівши високо вгору прапор У.Н.Р., що випав з натруджених рук славного лицаря, Уряд Української Народної Республіки закликає націю українську до дальшої боротьби з ворогом, що брутальною силою поневолив нашу батьківщину, та найманою рукою занаставив незабутнього вождя народнього.

Спочивай, змучений лицарю! Україна не забуде тебе і саму смерть твою перетворить в життя в славу і волю народню.

**Андрій Лівіцький**

Заступник Голови Директорії Головного Отамана військ Української Народної Республіки.

**Вячеслав Прокопович**

Голова Ради Народніх Міністрів.

**Володимир Сальський**

Генерального Штабу Генерал-Хорунжий,  
Військовий Міністр.



# ПРОЦЕСС ШВАРЦБАРДА В ПАРИЖСКОМ СУДЕ



ИЗДАТЕЛЬСТВО «КРАСНАЯ ГАЗЕТА»  
ЛЕНИНГРАД — 1928

Ленинградский Облит № 52405. Заказ № 1881. Тираж 30.000

## ПРЕДИСЛОВИЕ.

С именем Петлюры связаны воспоминания об одном из самых мрачных периодов господства контр-революции на Украине в 1918—1920 г. г. Петлюра — создатель той утонченной системы погромов, которая оставила жесточайший кровавый след в истории борьбы трудящихся масс Украины. Петлюра — это знамя кулацкой контр-революции, поддержанное империалистическими интервентами и объединившее в борьбе против пролетарской революции все слои воинствующего украинского национализма. Поэтому процесс Шварцбарда это не только дело об убийстве часовщиком Шварцбардом «атамана и главы Украинской директории» Петлюры, — это — суд над петлюровщиной, над одним из орудий международной контр-революции в ее борьбе против рабочих и крестьян советской страны.

Отнюдь не случайно французская юстиция, во главе которой стоит Барту, один из злейших врагов СССР и рабочей революции, приурочила процесс как раз к моменту самых озлобленных нападков французской буржуазии против СССР, когда так остро стоял вопрос о возможности разрыва с Советским Союзом. Превратить процесс Шварцбарда в «процесс агента Москвы», в «процесс против СССР» и тем самым защитить «доброе имя Петлюры» входило в главнейшую задачу ме-

ждународной реакции. Вот почему защищать Петлюру призваны были усерднейшие холопы реакции, заклятые враги СССР, вроде прокурора Рейно и собранных со всех концов Европы сподвижников батьки, украинских социал-демократов, идеологов петлюровщины. Вот почему для доказательства связи Шварцбарда с советской властью и коммунистической партией были, по установленному обычаю, пущены в ход и фальшивые письма, и показания провокаторов, и поддельные документы...

Петлюровщина была агентурой иностранной интервенции на Украине, а система зверских погромов — была ее неписанной конституцией. Ибо еврейские погромы были методом управления, при помощи которого кулацкая контрреволюция на Украине сколачивала свои силы. В парижском суде в течение всего процесса разворачивались кровавые страницы той страшной трагедии, в результате которой было зверски убито и замучено до двухсот тысяч еврейской бедноты в городах и местечках Украины.

Присяжные заседатели оправдали Шварцбарда. Странная защитников петлюровщины не смогли заслонить от их взоров многие десятки тысяч трупов стариков, женщин и детей, погребенные в могилах Фастова, Овруча, Житомира, Проскурова. Когда давали показания свидетели защиты — мелкие буржуа, враги Советов, — и большевиков, — говорившие только о тех ужасах, очевидцами которых они были, — казалось, будто восстали из могил тысячи и тысячи петлюровских жертв и заполнили зал парижского суда.

— Я плачу вашими слезами, я также осуждаю погромы, — вынужден был заявить одному из свидетелей защитник Петлюры Кампэнши.

Но даже для тех, кто только краешком уха слышал о петлюровской резне, — дико прозвучала эта тирада в устах человека, пытавшегося оправдать Петлюру.

### ПЕРВЫЙ ДЕНЬ СУДА.

Процесс над Самуилом Шварцбардом, обвиняемым в убийстве Симона Петлюры, начался в Парижском суде 18 октября 1927 г. Председатель суда — Флори. Защищают Шварцбарда адвокаты Торрэс, Вей-Гушо и Розенталь. Прокурором выступает Рейно, известный своей ненавистью к СССР, зарекомендовавший уже себя своей ролью в процессе грузинского бело-варядца Мерабашвили, убийцы Вешапели. Со стороны гражданских истцов (брата, жены и дочери Петлюры) выступают адвокат Кампэнши, защищавший Мерабашвили и хулигана, бывшего стекла в генеральном консульстве СССР, Чеслав Познанский, натурализовавшийся во Франции польский адвокат и Вильм — бывший социалист, исключенный из партии еще в 1913 г., но продолжающий, несмотря на свои заигрывания с правыми и фашистами, считать себя социалистом.

Непосредственно судом вызваны свидетелями 35 чел., в том числе Александр Шульгин, Винниченко, атаман Удовиченко, Шумицкий, В. Прокопович, Беспалко, Доценко, И. Коваль, Шаповал, Токаржевский, Дестеренко и пр.

Среди свидетелей, предложенных к вызову обвинителями всего 30 чел., значатся: Мазепа, генерал Сальский, генерал Безручко (служащий в польском военном

министерстве), Чеботарев (быв. начальник петлюровской контрразведки, ныне служит во втором отделе польского генштаба), Юнаков, Стемповский (служит в польском министерстве юстиции) и др.

Защитой предложены к вызову около 70 свидетелей, в том числе: Шпановский (Красный Крест), Зильберфарб, Гергель, Гитерман (члены комиссии по расследованию погромов), Вальдам, Гуревич (бывший датский консул в Киеве), Галип (бывший петлюровский посол в Париже), Ставинский, Соломон Рейвак, скульптор Аронсон, писатели — Кессел, Тристан Бернар, Анри Маркс, графиня де-Ноай, Северин, Лекаш, Маргерит; политические деятели — Баш, Герню, Фроссар, Леон



Суд над Шварцбардом.

7

Блюм, Лонгэ, Моризэ, Спинас, Бержери, Дюрафур, Жорж Вей, Эрнест Жюдэ (католический деятель), Гю де Монжу (правый депутат), Камилл Эймар (редактор „Либертэ“), Марк Санье (католический деятель, редактор „Демократи“), Максим Горький, проф. Ланжевэн, Эйнштейн и др.

Шварцбард привлекается по статьям 296 (предумышленное убийство) и 302 (согласно этой статье, такое убийство карается смертной казнью).

\* \* \*

Возле „Дворца Юстиции“ (дома судебных установлений), в котором слушается дело Шварцбарда, толпится огромная очередь желающих попасть в зал суда. Многие стали в очередь еще с 5 часов утра. Внутри помещения устроен тройной полицейский контроль. Небольшой зал суда почти целиком заполнен представителями печати, среди которых имеются несколько корреспондентов еврейских газет, специально приехавших на процесс из Нью-Йорка, Варшавы и других городов. Посторонних лиц допущено всего 40.

Открывая заседание, председатель суда Флори предупреждает, что выражение вслух своих симпатий и замечаний воспрещается, а виновные в нарушении этого запрещения будут выведены из зала заседания. После этого председатель устанавливает личность обвиняемого.

**Шварцбард:** Я еврей, моя фамилия Шварцбард, имя — Шолом, или по французски — Самуил, мне 39 лет.

Шварцбард отвечает на вопросы совершенно спокойно, обвинительный акт выслушивает внимательно, изредка отрицательно качая головой. После оглашения обвинительного акта начинается допрос Шварцбарда.

9

8



Петлюра.

10

### Допрос Шварцбарда.

**Председательствующий:** Вы родились в Смоленске, а впоследствии приняли французское подданство. Во Франции вы жили с 1910 г. и служили во время войны во 2-м иностранном полку.

**Шварцбард:** В первом.

Далее Шварцбард рассказывает об обстоятельствах, которые его привели к убийству Петлюры.

— В 1925 г., в России, один рабочий, не еврей, только что вышедший из госпиталя, рассказал мне, что там вместе с ним находились на излечении несколько петлюровских офицеров. Цинично, с каким-то садизмом, они хвастали, что изнасиловали пять еврейских женщин.

Шварцбард тут же объясняет, почему он начинает свои показания с этого эпизода.

— Видите ли, я до этого сам наблюдал так много зверств, что мне хотелось скорей их забыть, я заставлял самого себя забыть все. Но внезапно рассказ рабочего заставил меня вспомнить, что эти зверства имели место и что они еще не отомщены.

С тех пор Шварцбардом овладела настойчивая мысль, что необходимо убить виновника всех ужасов, Петлюру. Из одной русской газеты он узнает, что Петлюра живет в Париже.

— Я спрашивал всех своих знакомых, где же точно находится Петлюра. С каким невыразимым презрением все мне отвечали, что не хотят даже произносить имя этого человека. Однажды мне попала в руки его фотография, я ее захватил с собой и стал носить при себе револьвер. Но я хотел быть уверенным, что пуля попадет именно тому, в кого она предназначена. 25 мая 1926 г. я встретил убийцу... Когда я увидел, что он выходит из ресторана на улице Расина, я посмотрел ему в лицо и крикнул: „Пан Петлюра?!“



Шварцбард на скамье подсудимых, впереди Торрès.

Он мне ничего не ответил. Но я был уверен, что это он, и снова крикнул: „Защищайся, негодяй!“ Он опять ничего не ответил и размахнулся своей палкой. Тогда я выпустил в него один за другим пять зарядов.

Шварцбард отвергает версию обвинительного акта, будто Петлюра, лежа на земле, молил о пощаде.

— Находившаяся поблизости публика страшно перепугалась и бросилась бежать, а Петлюра ничего не говорил. Поэтому никто ничего не мог слышать. В лежавшего Петлюру я уже не стрелял, зная, что все пять пуль попали в цель, и Петлюра ранен смертельно. Я отдал револьвер подошедшему полицейскому, а сбегавшейся толпе объявил: „Я прикончил убийцу!“ Узнав затем в комиссариате от полицейского, что убитый действительно Петлюра, я пожал полицейскому руку.

**Председательствующий:** Не действовали ли вы по поручению какой-нибудь политической группы?

**Шварцбард:** Нет! Я действовал совершенно самостоятельно. Но я исполнил долг истерзанного народа.

**Председательствующий:** Как же вы могли узнать, что Петлюра был подстрекателем погромов? Может быть, он сожалел о погромах? Может быть, он был другом евреев?

**Шварцбард:** Петлюра — друг евреев!.. Да, пожалуй, такой же друг, как Тит или Торквемада. Это он приказывал убивать евреев. Это приносило доход его гайдамакам. Когда он был в Житомире и его умоляли прекратить погром, он ответил: „К сожалению, я ничего не могу сделать“.

Шварцбард описывает петлюровских „добровольцев“, на знаменах которых был написан знаменитый „лозунг“: „Бей жидов, спасай Украину!“

**Председательствующий:** Но ведь Петлюра утверждал, что погромы провоцировали большевистские агитаторы, которые хотели этим дискредитировать независимую украинскую республику.

Относительно Добковского имеются следующие сведения: он в настоящее время является собственником небольшого магазина в Париже. В 1918 г. Добковский был разоблачен, как бывший провокатор, был привлечен в 1919 г. в Петрограде к суду и избежал наказания только потому, что его сочли умалишенным.

**Шварцбард:** Добковский — еврей, которому я помог и которого я поддержал. Видите ли, среди нас, евреев, были Христос и Иуда. Добковский это Иуда.

**Торрэс:** Добковский — старый провокатор. Его имя упоминалось и французской социалистической печатью. На основании заявлений такого опороченного лица не удастся доказать связь Шварцбарда с ЧК.

**Вильм** обещает доказать в будущем, что Шварцбард лгал, заявляя, что действовал по собственной инициативе.

Далее оглашается письмо генерала Бутакова, который пытается оправдать Петлюру и доказать, что он не ответственен за погром в Проскурове. «Мы ничего не могли делать — говорится в письме — наши солдаты думали, что погромы происходят по божественному внушению».

Прокурор Рейно указывает, что во время знаменитого погрома в Проскурове Петлюра не обладал еще властью.

**Торрэс:** В 1919 г., когда произошел этот погром, Петлюра был членом дирекции и руководил всем правительством. Если бы при Жоффре или Гинденбурге происходили массовые погромы, разве они избегли бы ответственности?

**Кампэнши:** Петлюра арестовал лейтенанта Семесенко и расстрелял его в 1919 г.

**Торрэс:** Семесенко был расстрелян за другие преступления через год после погрома, во время которого он убил много еврейских мужчин, женщин и детей.

**Шварцбард:** Холодным оружием!

23

**Торрэс:** Да, холодным оружием, саблями и кинжалами. Немедленно же после погрома Петлюра увез Семесенко в своем поезде и, следовательно, оправдал его.

**Кампэнши** снова оглашает прокламации Петлюры против погромов.

**Торрэс:** Когда выпущены эти прокламации?

**Кампэнши:** В апреле 1919 г.

**Торрэс:** А погром произошел в феврале 1919 г. Следовательно, прокламации выпущены только через 2 месяца после погрома. (В зале происходит движение).

### Допрос генерала Шаповала.

Генерал Шаповал заканчивает свои показания.

**Шаповал:** Я даю честное слово, что мои войска и войска других генералов, находившихся под общим командованием Петлюры, не устраивали погромов. Один еврейский раввин меня даже благодарил за это.

Он описывает „блестящее“ положение Украины, когда она находилась под властью Петлюры.

— Но пришла Красная Армия, и все было кончено.

**Прокурор** (перебивает): По вашему, Петлюра был повинен в погромах?

**Шаповал:** Петлюра — старый социал-демократ и ненавидел погромы.

**Кампэнши:** Был ли Петлюра юдофилом? (В зале смех).

**Шаповал:** Да, Петлюра был другом еврейского народа и имел в своем правительстве министров-евреев, а в армии — евреев-офицеров.

**Кампэнши** заявляет, что Петлюра ассигновал деньги на помощь жертвам погромов и первый начал печатать на деньгах еврейский текст.

**Прокурор** спрашивает, принимал ли Петлюра специальные военные меры против погромов?

24

**Шаповал:** Часть украинской армии слушалась Петлюру, а часть, находившаяся под командой царских погромщиков, не слушалась. Петлюра неоднократно посылал циркулярные приказы, запрещающие погромы.

**Вильм:** Знаете ли вы Володина? Видали ли вы его когда-нибудь? Что он вам говорил?

**Шаповал:** Я его знаю, он ко мне приходил. Но я убежден, что Володин один из подсланных ко мне агентов Москвы. В день убийства я встретил Володина, и мы с ним гуляли по бульвару Сен-Мишель. Кто-то сказал: „убили русского генерала“, на что Володин заметил: „Это, наверное, Петлюру“.

**Торрэс:** В июле 1926 г. на судебном следствии Шаповал назвал Володина подозрительным, а через месяц, в августе, он вместе с ним снимался. Вот фотография, где Шаповал снят с мнимым большевиком Володиным в обнимку, как двое влюбленных. Еще через месяц, в сентябре, Шаповал напечатал в своем журнале статью этого Володина. Одно из двух: либо Шаповал считал Володина большевистским агентом, либо другом-сотрудником.

**Шаповал:** Я не мог отказать Володину в его просьбе сниматься вместе. Я это сделал для того, чтобы внушить ему доверие и получить этим возможность следить за ним.

**Торрэс:** Поздравьте вашего генерала со званием контр-разведчика, г-н Кампэнши!

### Показания профессора Ланжевена.

Блестящую речь в защиту Шварцбарда произносит французский профессор, знаменитый ученый Ланжевен.

**Ланжевен:** Я понимаю состояние духа этого маленького еврейского часовщика. Теперь уже никто не сомневается в том, что погромы на Украине совершали регулярные войска, находившиеся под командой атамана

25

Петлюры. Подсудимый ждал, что придет правосудие, но оно не пришло. Подсудимый хотел и должен был поставить перед мировой совестью проблему антисемитизма.

**Кампэнши** спрашивает Ланжевена, считает ли он Шварцбарда невиновным?

**Ланжевен:** Это дело заседателей. Моя же задача — осудить преступления, побудившие Шварцбарда к убийству. Люди считают ответственными руководителей. Когда правосудие не карает руководителей, люди сами заменяют правосудие.

**Кампэнши:** Я удивляюсь, как это Ланжевен — гордость французской науки — рассуждает так же, как человек с улицы.

**Ланжевен:** Я рассуждаю, как всякий человек со свободной совестью.

### Допрос Прокоповича.

Далее суд заслушивает показания быв. председателя правительства Украины Прокоповича, являющегося в настоящее время редактором петлюровского журнала в Париже „Тризуб“.

**Прокурор Рейно:** Какие меры принимал Петлюра против погромов? Как относился Петлюра к евреям?

**Прокопович:** Петлюра был сторонником национальной автономии, издавал приказы по армии против погромов, назначал следственные комиссии.

**Рейно:** Имели ли место расстрелы виновников погромов?

**Прокопович:** Да!

**Торрэс:** Значит, свидетель не знает о житомирском погроме?

**Прокопович:** По литературе.

**Торрэс** (обращаясь к заседателям: Вот вам председатель правительства, осмелившийся выступить свидетелем, ознакомившись с погромами по литературе.

26

**Прокопович:** Шварцбард заявлял, что „Тризуб“ призывал к погромам. В качестве редактора этого журнала, я беру на себя ответственность за каждую статью, помещенную в журнале. „Тризуб“ никогда не печатал погромных статей.

**Торрэс** читает статьи из этого журнала, призывающие украинских крестьян к расправе над евреями. „На Украине — говорится, между прочим, в одной из этих статей, — антисемитизм быстро и как следует развивается“.

**Прокопович:** Наш руководитель Петлюра был весьма популярен среди войск. Его влияние было огромно. Мы тогда боролись и впредь будем бороться с большевиками.

**Торрэс** хочет прервать Прокоповича.

**Кампэнши:** Дайте говорить бывшему председателю правительства Украины!

**Торрэс:** Звание министра Петлюры для меня и многих других — плохая рекомендация. (Общий смех).

**Кампэнши** (обращаясь к Торрэсу): Вот вы говорили про погром в Житомире. Великолепно. А знаете ли вы, что регулярные войска Петлюры арестовали одного из погромщиков, украинца Палиенко. Вот вам документ.

**Кампэнши** начинает быстро перелистывать изданную еврейским комитетом в Берлине книгу, по которой он читает историю ареста атамана Палиенко.

**Торрэс** (обращаясь к заседателям): Кампэнши не огласил заключительной части документа. Там говорится, что Палиенко немедленно после ареста был освобожден и получил награду. Вот вам образчик правосудия Петлюры, которое так торжественно провозгласили гражданские истцы. Как я сожалею, что они не имели времени изучить, как следует, свое дело.

Заявление Торрэса производит большое впечатление.

**Кампэнши** сконфузленно садится.

Объявляется перерыв до следующего заседания в пятницу, 21 октября.

27

#### ЧЕТВЕРТЫЙ ДЕНЬ.

#### Допрос Александра Шульгина.

Заседание началось показаниями свидетеля обвинения, **Александра Шульгина** (украинский реакционер, быв. министр иностранных дел Украины и профессор украинского университета в Праге).

Свои показания **Шульгин** начинает с утверждения, что Шварцбард совершил убийство „по приказу из Москвы“. По словам Шульгина, дело не в еврейских погромах на Украине, а в разгроме всей Украины большевиками.

**Шварцбард:** Шульгин не хочет признать, что я действовал, как еврей, и поэтому он утверждает, будто я — большевик.

**Шульгин**, продолжая свои показания, снова заявляет, что Шварцбарда ошибочно считают идеалистом, который мстил за евреев. Это, по словам Шульгина, бессмыслица, так как он просто агент Чека, и даже не крупный, а мелкий агент.

**Шварцбард:** Шульгин историк и он должен все хорошо помнить. Но он забывает, что когда следователь его спрашивал, что он делал во время погрома в Проскурове, он на это ничего не ответил. Во Франции труднее третировать меня, как еврея, чем в Проскурове, поэтому он меня называет большевиком.

**Шульгин** (рычит): А-гент Че-ка!

В зале возникает шум. Когда водворяется порядок, Шульгин продолжает:

— В погромах виновны только большевики. Правда, в армии Петлюры было много подозрительных элементов, атаман хотел создать регулярную армию, но не имел для этого ни денег, ни вооружения. Я употребил во Франции все усилия, чтобы доставить ему деньги и аммуницию. Антисемитизм существует везде. При ца-

28

ризме это было в порядке вещей. А на Украине было много евреев-коммунистов, потому что коммунизм привлекает униженных и бедных.

**Торрэс:** Когда Шварцбард дрался в мировую войну за Францию, вы, г-н Шульгин, были послом союзника Германии, гетмана Скоропадского, при болгарском царе Фердинанде.

**Шульгин:** Да, но я не хотел признавать брестский договор без санкций союзников. Я пользовался полным доверием Клемансо, а в Болгарии я находился в таких отношениях с французским посланником, что он дал мне возможность поехать во Францию.

**Торрэс** подчеркивает, что в самый трагический для Франции момент мировой войны свидетель был представителем одного враждебного Франции государства у другого государства, боровшегося против Франции.

— И после этого, — заканчивает Торрэс, — вы смеете выступать на этом суде! Скажите теперь, какие у вас доказательства, что Шварцбард, о котором донесения полиции утверждают, что он не принадлежал ни к какой партии, является агентом Чека? Отвечайте!

**Шульгин:** У меня есть доказательства.

**Торрэс:** Какие? Предъявите их!

**Шульгин:** Я не могу предъявить вам эти доказательства, потому что это скомпрометировало бы тех, кто мне их доставил.

Эти слова производят невыгодное впечатление. Чтобы рассеять его, **Кампэнши** оглашает письма двух французских генералов, командовавших французскими оккупационными корпусами на Украине. В этих письмах генералы называют Шульгина франкофилом. Один из авторов этих писем, генерал Фрейденберг, поздравляя Шульгина с его преданностью Франции, замечает, между прочим, что Петлюра является возвышенным альтруистом.

29

**Торрэс** оглашает письма Петлюры к австрийскому и германскому правительствам, в которых Петлюра благодарит германских и австрийских генералов за их помощь Украине. В этих письмах встречаются выражения, как „дружественная нация“, „слава Германии“ и т. д. Письма производят огромное впечатление в зале.

**Шульгин:** Я не знаю этих писем. Бывают обстоятельства, когда приходится писать против своей воли.

После Шульгина выступает профессор Клод, который исследовал умственные способности Шварцбарда. Он заявляет, что Шварцбард совершенно искренен и склонен к идеализму.

#### Показания Удовиченко.

Затем допрашивается свидетель обвинения, украинский полковник **Удовиченко**.

**Удовиченко:** Прекратить погромы было чрезвычайно трудно. Петлюра же был другом евреев и всегда боролся с погромами.

**Торрэс:** Погром в Шаргороде происходил с 21-го по 24-е мая и с 2-го по 11-е июня 1919 г. Присутствовал ли при этих погромах, полковник Удовиченко?

**Удовиченко:** Нет.

**Торрэс:** Ловлю свидетеля на месте преступления. Он извращает факты, подтвержденные официальными документами. Вот рапорт правительству верховного начальника Подольского военного округа. Согласно этого рапорта, во время погрома в Шаргороде присутствующий здесь полковник Удовиченко лично руководил погромщиками. В Шаргороде дивизия Удовиченко убила 100 человек, причем эти убийства сопровождалась крайними жестокостями: у жертв вырывали языки, выкалывали глаза и проч.

В зале сильный шум и свистки.

30

## Проекти Українського інституту національної пам'яті, що розкривають різні аспекти діяльності Симона Петлюри

Український інститут національної пам'яті до 100-річчя Української революції створив веб-сторінку “Українська революція 1917–1921 років”, на якій зібрано основні відомості про етапи Революції, видатних діячів, тогочасні фото, документи, спецпроекти Інституту та медійних партнерів, соціальну рекламу, інфографіку, настільну гру, фотодокументальні виставки, інформаційні матеріали, брошури, календар, інтерактивну карту “Місця пам'яті Української революції” та інші. Сторінка міститься за посиланням: <http://unr.memory.gov.ua/>

**Цикл статей** на основі розсекречених документів радянських спецслужб розповідає про вбивство Симона Петлюри і суд над Самуїлом Шварцбардом, про те, як радянська пропаганда творила образ "українця-антисеміта". Зокрема, йдеться про оприлюднені Галузевим державним архівом Служби зовнішньої розвідки України матеріали всесоюзної та української закордонної розвідки за 1925–1932 роки щодо української політичної еміграції в країнах Західної Європи, агентурні донесення, спецповідомлення, інформаційні довідки, документи українських органів влади, громадських організацій та діячів. Загалом понад 5 тисяч сторінок архівних документів. Є й інформація про зміст документів, зібраних уенерівцями для судового процесу. Це дало змогу адвокатам Шварцбарда підготувати стратегію захисту і зібрати контраргументи, які б сіяли сумніви у достовірності української версії. На основі даних розвідки готували відверті маніпуляції думкою присяжних-французів, котрі були мало обізнані з перебігом подій недавньої історії України.

Чи не найважливішою є доповідна записка голови ГПУ УСРР Всеволода Балицького на ім'я генерального секретаря ЦК КП(б)У Лазаря Кагановича “По справі вбивства Петлюри” (грудень 1926 року). В ній узагальнена наявна в чекістів інформація щодо вбивства Симона Петлюри – повідомлення в пресі, суспільні настрої, реакція українців і звинувачення в адресу радянських спецслужб, вплив на судовий процес і вирок Самуїлу Шварцбарду.

“Українці зібрали докази вбивства Петлюри чекістами”. В цій статті наголошується, що українська еміграція була одностайною в думці, що Симон Петлюра у травні 1926 року був вбитий радянськими спецслужбами. За словами чекістів, лідери Української партії соціалістів-революціонерів мали відповідні докази й готувалися їх оприлюднити.

“Есерівські кола в Парижі отримали з Берліна документальні свідчення того, що вбивство Петлюри організувала радянська влада, – відзначалося в донесенні радянської закордонної розвідки від 18 червня 1926 року з Парижа. – Остання, буцімто, надзвичайно стурбована появою в Польщі у влади Пілсудського великого особистого друга – Петлюри. У зв'язку з цим Москва очікувала поживлення діяльності Петлюри, підтриманого Пілсудським, для організації нового повстання проти більшовиків на Україні. Тому вирішили вбити Петлюру й одночасно з цим

посилити терор на Україні, чим пояснюється посилення арештів. Есери планують опублікувати зазначені вище документи назагал”.

Автор статей – Ярослав Файзулін. Матеріали містяться за покликанням: <https://is.gd/06RGkR>

## Набір поштівки і виставка "Перший Уряд України. 100 років"



**ПЕРШИЙ УРЯД УКРАЇНИ:  
100 РОКІВ**

**СИМОН ПЕТЛЮРА**  
(1879-1926)  
Генеральний секретар військових справ

Син полтавського міщанина Симон Петлюра на початку ХХ століття став професійним революціонером і відомим публіцистом, а з вибухом Лютневої революції - одним із будівничих національного війська.

На першому Всеукраїнському військовому з'їзді Петлюру, попри те, що він був цивільним, українське вояцтво обрало головою Українського Генерального Військового Комітету. З формуванням Генерального Секретаріату - першого уряду України - він став Генеральним секретарем військових справ. Петлюра активно проводив українізацію підрозділів російської армії і займався творенням національного війська. З початком першої російсько-української війни він із власної ініціативи розпочав формування Гайдамацького коша Слобідської України, з яким брав участь у захисті Києва від "червоних". Очолював українську державу в найбільш драматичний період її існування, в надтяжких умовах ведучи збройну боротьбу проти "червоної" та "білої" Росії. В цей час ім'я Петлюри перетворилось на символ українського національно-визвольного руху. П'ять куль, випущених із револьвера радянським агентом Самуїлом Шварцбардом на паризькій вулиці Рассін, обірвали життя Симона Петлюри. Однак ще впродовж багатьох десятиліть його ім'я фігуруватиме в радянських документах для означення українського руху - "петлюрівське повстання", "петлюрівський діяч", "петлюрівський прапор".

28 червня 1917-го Центральна Рада створила виконавчий орган – Генеральний Секретаріат – перший уряд України. Він мав займатися справами внутрішніми, фінансовими, продовольчими, земельними, хліборобськими, міжнаціональними та іншими в межах України. Щоб не ускладнювати й без того складні стосунки з російським Тимчасовим урядом, вирішили не вживати слово “уряд” чи “міністри”, натомість – “Генеральні секретарі”. До першого складу Генерального Секретаріату увійшли 8 Генеральних секретарів та Генеральний писар. Про них и розповідає набір листівок. Найстаршому представнику Генерального Секретаріату Івану Стешенку на момент вступу на посаду виповнилося 44 роки, а наймолодшому Павлу Христюку – лише 27. Незважаючи на «молодість», а також брак досвіду державної служби, Генеральні секретарі відразу взялися за справи – організаційні питання, налагодження роботи відомств, визначення сфери діяльності та формування їхньої політики. Симон Петлюра як голова Українського генерального військового комітету зайнявся налагодженням армії. Поштівки в належній якості розміщено за посиланням: <https://is.gd/z0mMRB>

**Ініціатор культурної дипломатії**

## «ПЕТЛЮРА ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗУЄ УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ ПІСНЕЮ»

«Цей військовий чоловік, який дбає за визволення свого краю з-під ярма більшовиків і царистів, вміє більше, ніж воювати. Він знає, що один меч не має сили, і щоб здобути симпатії західноєвропейського світу для своєї батьківщини, він нас знайомить з мистецтвом своєї країни. Україна – країна чорнозему, батьківщина Гоголя, робиться тепер для нас країною пісень. Петлюра інтернаціоналізує українське питання піснями».

Рецензія, БЕЛЬГІЯ, «Ons Vaderland», 11 січня 1920 рік.  
БЕЛЬГІЯ, «Ons Vaderland», 11 січня 1920 рік.

1 січня 1919 року Симон Петлюра дає доручення очільникам Музичного Відділу Міністерства Освіти УНР Олександрові Кошицю і Кирилу Стеценку: «За тиждень щоб була зорганізована для закордонної подорожі Капела»



Симон Петлюра, Голова Директорії Головного отаман військ і флоту УНР, ініціатор створення Української Республіканської Капели  
Фото документ віртуального музею УНР

Фотовиставка “Культурна дипломатія України: світовий триумф Щедрика” – про неймовірний резонанс світового турне Української Республіканської Капели. У добу Української революції, коли небувалого розмаху набув хоровий рух, голова Директорії УНР Симон Петлюра задумав популяризувати Україну за кордоном за допомогою пісні. В січні 1919 року він доручив диригентам Олександрові Кошицю та Кирилові Стеценку організувати колектив і вирушити у турне. Чому саме Кошицю? Бо вони приятелювали ще з часів учителювання на Кубані. Гастролі принесли славу як Кошицю, так і українській пісні, а різдвяний “Щедрик” Миколи Леонтовича став улюбленим у багатьох країнах Європи та Америки. Репертуар Української республіканської капели складався виключно із народних пісень в обробці Миколи Лисенка, Кирила Стеценка, Олександра Кошиця, Миколи Леонтовича.

У “Спогадах” Олександр Кошиць описував, як російські емігранти псували афіші нецензурними написами, освистували паризькі концерти капели. Та це не завадило надзвичайному успіхові артистів. Французька преса писала: “Український хор закінчив у нас свої гастролі зі справжнім апофеозом. Він не тільки досяг найповажнішої мети, а й переконливо довів: Україна має античну цивілізацію, пречудовий і багатющий фольклор, що переконливо підтверджує високу культуру раси”. У 1919–1921 роках колектив здійснив вдале турне Європою, а 1922-го перетнув Атлантику, аби підкорити Америку. Гастролював Український національний хор (таку назву отримав наприкінці 1920 року) США, Мексикою, Аргентиною, Бразилією, Кубою. Лише в країнах Південної Америки дали до 900 концертів. Поразка УНР унеможливила повернення на батьківщину більшості співаків. 1926 року хор розпався, давши життя кільком творчим колективам

в еміграції. Виставка представляє ті історичні гастролі Української Хорової Капели країнами Європи і Америки з 1919 по 1924 роки і міститься за посиланням: <https://is.gd/N7RQdp>

#### Додаток 4

#### Орієнтовний перелік наукової та науково-популярної літератури

1. **1919:** Петлюра приймає військовий парад. Підбірка фото- і кінохроніки, присвяченій Симону Петлюрі – керівникові Директорії Української Народної республіки в 1919-1920 роках // Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/videos/2010/11/12/4193/>
2. **Дорошенко-Товмацький Борис.** Симон Петлюра: Життя і діяльність. – К.: Просвіта, 2005.
3. **Іванис Василь.** Симон Петлюра – президент України. 1879–1926. – Торонто, 1952.
4. **Історична правда з Вахтангом Кіпіані:** Штраф за кров на асфальті / ЗІК // Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=24PbV4h7-rs>
5. **Ковальчук Михайло.** Симон Петлюра та військова опозиція в армії УНР у 1920-1921 рр. / Ковальчук М.А. // Український історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 97–108. // Режим доступу: [http://resource.history.org.ua/publ/journal\\_2005\\_1\\_97](http://resource.history.org.ua/publ/journal_2005_1_97)
6. **Косик Володимир.** Симон Петлюра. – Львів: НТШ, 2000.
7. **Кульчицький Станіслав.** Чи був у Петлюри шанс виграти? / Український тиждень // Режим доступу: <https://tyzhden.ua/History/210156>
8. **Лазарєва Алла.** Петлюра у Парижі. У 85-ту річницю пострілів на вулиці Расін // Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2011/05/25/40379/>
9. **Литвин Сергій.** Симон Петлюра у боротьбі за самостійну Україну. – К. : Смолоскип, 2018.
10. **Литвин Сергій.** Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001.
11. **Петлюра Симон.** Статті. Листи. Документи / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Центр українознавства, Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. – К.: ПП Сергійчук М.І., 2006.
12. **Полтавська Петлюріана:** матер. Петлюрівських читань / Полтавське крайове об'єднання всеукраїнського товариства “Просвіта” ім. Тараса Шевченка. – Вип. 1–6. – Полтава, 1993–2005.
13. **Розсекречена історія.** Чи був Петлюра антисемітом? / Перший UA. // Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=eaYcnkR6P7U>
14. **Савченко Віктор.** Симон Петлюра. – К. : Нора-Друк, 2016.
15. **Сергійчук Володимир.** Українські державники: Симон Петлюра. – Сергійчук М. І., 2009.